

А. Алдаш*

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан

*e-mail: aimank51@mail.ru

ДЕРЕКСІЗ ЗАТ ЕСІМДЕР: ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ҰЛТТЫҚ КОРПУСЫНДА ЛЕКСИКАЛЫҚ МЕТАБЕЛГІЛЕНІМДІ АНЫҚТАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Дерексіз зат есімдер – қазақ тілтанымында және түркологияда аз зерттелген лексикалық қабаттың бірі. Дерексіздік категориясына енетін зат есімдер – абстрактілі ұғымдарды, қасиет пен сапаны, іс-әрекет пен жай-күйдің әртүрлі деңгейін танытатын, қазақ тілінің сөздік құрамындағы ауқымды қабат. Дерексіз зат есімдердің басты ерекшелігі сонымен қатар тілді қолданушының қоршаған орта мен ақиқат дүниеге қарым-қатысын білдіретіндігіне байланысты.

Зерттеудің мақсаты – Қазақ тілінің Ұлттық корпусына тіркелетін дерексіз зат есімдердің лексикалық-семантикалық метабелгіленімдерін анықтау, ажырату жолдары бойынша ұсыныстар жасау.

Мақалада Ахмет Байтұрсынұлының және өзге де белгілі ғалымдар мен түркологтардың жіктелімдері негізінде қазақ тіліндегі дерексіз зат есімдер құрылымдық, мағыналық жағынан топтастырылып, оларды тану, дерексіз зат есімдердің мағыналық ерекшеліктері, олардың лексикалық-семантикалық метабелгіленімдерін анықтау жолдары қарастырылады. Дерексіздікті білдіретін лексемалардың ұлттық философияға, ұлттық мәдениетке қатысы, интегралды және сараланатын семантиканың тілді қолданушының санасында концептуалдануы талданады.

Тірек сөздер: дерексіз зат есім, Ұлттық корпус, метабелгіленім, ажырату, тану.

А. Алдаш*

Института языкознания имени А.Байтұрсынұлы, Алматы, Казахстан

*e-mail: aimank51@mail.ru

АБСТРАКТНЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ МЕТАРАЗМЕТКИ В НАЦИОНАЛЬНОМ КОРПУСЕ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. Абстрактные существительные являются одним из мало изученных лексических слоев в казахском языкознании и тюркологии. Существительные, подпадающие под категорию абстрактности, включают в себя огромный словарный пласт казахского языка, которые обозначают абстрактные понятия, отвлеченные свойства и качества, различный уровень действия и состояния. Отличительной чертой абстрактных существительных являются также передача отношений носителя языка к окружающему миру и миру истины.

Цель исследования – в целях снабжения Национального корпуса казахского языка лексико-семантическими метаразмечками выработать предложения по способам выявления, различения структурно-семантических особенностей абстрактных существительных в казахском языке.

В статье на основе классификации Ахмета Байтұрсынова и других ведущих ученых-тюркологов рассматриваются пути структурной, семантической классификации абстрактных существительных в казахском языке, распознавание семантических особенностей и определение их лексико-семантических метаописаний. Анализируется отношение абстрактных существительных к национальной философии, национальной культуре, концептуализация интегральной и дифференциальной семантики в сознании пользователя языка.

Ключевые слова: абстрактное существительное, Национальный корпус, метаразмечка, различение, распознавание.

A. Aldash*

A. Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: aimank51@mail.ru

ABSTRACT NOUNS: SOME ISSUES OF DEFINING LEXICAL META-TAGS IN THE NATIONAL CORPUS OF THE KAZAKH LANGUAGE

Abstract. Abstract nouns are one of the little-studied lexical layers in Kazakh linguistics and Turkology. Nouns that fall under the category of abstractness include a huge vocabulary layer of the Kazakh language, which denote abstract concepts, abstract properties and qualities, and different levels of action and state. A distinctive feature of abstract nouns is also the transfer of the native speaker's relationship to the surrounding world and the world of truth.

The purpose of the study is to develop proposals on ways to identify, distinguish structural and semantic features of abstract nouns in the Kazakh language in order to supply the National Corpus of the Kazakh language with lexical and semantic meta-tags.

Based on the classification of Akhmet Baitursynuly and other leading Turkologists, the article examines the ways of structural, semantic classification of abstract nouns in the Kazakh language, recognition of semantic features, and definition of their lexico-semantic meta-descriptions. The relation of abstract nouns to national philosophy, national culture, and conceptualization of integral and differential semantics in the consciousness of the language used is analyzed.

Keywords: abstract noun, National Corpus, meta-designation, distinction, recognition.

Кіріспе

Қазақ тілтанымында, әлемдік лингвистикада да грамматикалық категориялардың қатарында мейлінше назар аударылған қабат – зат есім деуге болады. Жалпы тіл дегеніміз қарым-қатынастың басты құралы деген аксиомаға тоқталмағанның өзінде, тұтастай алғанда, тіл қоршаған ортаны бейнелеудің, ақиқат дүние туралы білімнің сақталуының, қоршаған орта мен ақиқат дүние жөнінде жалпы білім алудың негізгі және бірден-бір формасы екендігі белгілі. Ал бұл ретте қоршаған орта мен ақиқат дүниедегі зат, құбылыс атауларын нақты атайтын сөздердің рөлі зор. Осы себепті лексикология, сөзжасам, синтаксис, стилистика салаларындағы зерттеулерде эмпирикалық дереккөз ретінде зат есім қабатының мағыналық, құрылымдық түрлері – деректі және дерексіз зат есім, дара және жинақтық зат есім, жалпы және жалқы зат есім деп аталатын семантикалық категориялар талданады. Зерттеулерде зат есімнің дербес сөз табы екендігі, қандай сұрақтар арқылы анықталатыны, сөйлемдегі атқаратын қызметі, түрлі топтары қарастырылады. Тұжырымдар жасауда негізінен деректі зат есімдердің сипаттамалары таратылып айтылады. Бұған да негіз бар деуге болады; өйткені нақты зат есімдер сын есіммен, сан есіммен тіркеседі, өзара тіркеседі, сөзжасамның түрлі амалдары арқылы жаңа мағына, жаңа сөз жасауға қатысады, қосымшалар арқылы түрленеді. Бұл – талдаудың құрылымдық жағы. Талдауға алынатын еңбектерде екі ерекшелік негізге алынады: қазақ тілтанымындағы зерттеулерде шетел тілдеріндегі *plan of expression and plan of content* (ағыл.), «*план выражения және план содержания*» (орыс тілінде) дегендерге сәйкес келетін *сөздің сыртқы тұрпаты, мазмұн тұрпаты* немесе *ішкі мазмұны, тұрпат межесі, мазмұн межесі* сияқты аталымдар қолданылып келеді. Әрине, бұл арада *сыртқы тұрпаты* деген сөздің әріптер (айтылу кезінде дыбыстар) кешені, жиынтығы, яғни сөздің сыртқы қабығы дегенді білдіретіні анық. Ал *мазмұн тұрпаты* әріптер кешеніне қарағанда анағұрлым күрделі. Сондықтан тіл ғылымындағы жаңа бағыттардың әдіснамалары тіл қорындағы зат есімдер тек қана грамматикалық категория емес, тілдің нақ осы қабатының ерекшеліктері тілдің төлиесінің когнитив өрісіне, адамның әлемнің бейнесін қалай қабылдап, қалайша жеткізетіндігіне байланысты. Бұл әсіресе дерексіз зат есімдерді зерделеудің өзектілігін байқатып отыр.

Қазақ тілінің Ұлттық корпусы (әрі қарай – Ұлттық корпус) үшін зат есімдердің семантикалық метабелгіленімін анықтау барысында алдымен аңғарылғаны, мәселен, тек АБА – БАРМАҚ сөздері арасында (4200 сөз) дерексіз зат есімдер шамамен 30-40%-ға жуық. Бұл – танымның, биік санадағы ойлаудың айқын көрінісі, өйткені дерексіздік заттар мен құбылыстардың қасиет-сапаларының өзара қарым-қатысы арқылы сол заттар мен құбылыстардың аса мәнді қасиет-сапаларының сипатталуының, нақтылануының нәтижесі болып табылады. Екіншіден, адамның санасында және жадында заттың, ұғымның визуалды образын танытпайтын, белгілі бір бейнені бере алмайтын, алайда тілді қолданушының қоршаған орта мен ақиқат дүниеге қарым-қатысын білдіретін «дерексіз» (өзара мағыналас - интеграл мағына) болып танылғандардың өзін құрылымдық сипаттамадан шығып, танымдық негізде анықтаудың өзектілігі анық байқалды. Ал танымдық негізде анықтап алу үшін, сөз жоқ, сөздің грамматикалық тұрпатымен қатар лексика-семантикалық мағыналарын (дифференциал мағына) танытудың маңызы зор.

Материал және әдістер

Нысананы талдау және ұсыныстар жасау үшін қазақ тілтанымының көрнекті өкілдері А. Байтұрсынұлының, Е. Омарұлының, Қ. Жұбановтың, Р. Сыздықтың, А. Ысқақовтың, Н. Оралбайдың А. Жұбановтың, Э. Сүлейменованың, А. Жанাবেкованың, сондай-ақ орыс, татар тілдері бойынша бірқатар шетел ғалымдарының зерттеулері қарастырылды. Лексикографиялық еңбектер (Орфографиялық сөздік, 2013; Қазақ әдеби тілінің түсіндірме сөздігі, 2012, Қазақша-орысша 30 томдық терминологиялық сөздік), энциклопедиялық анықтамалықтар мен қазіргі жазба

коммуникациядағы тілдік фактілер іріктеліп, топтастырылды. Жұмыста жүйелеу, сипаттау, тілдік фактілерді іріктеу және ішінара интегралды және дифференциал семантикалық талдау әдістері қолданылды.

Әдебиетке шолу

Алдымен біздің тарапымыздан басшылыққа алынатын, нысанаға негіз болатын анықтамаларды мүмкіндігінше толық таныстырамыз.

Ұлт ұстазы – Ахмет Байтұрсынұлы зат есімнің түрлеріне нақты анықтама берген: «Зат есім – нәрселердің атын көрсететін сөздер. Нәрсе де не түрлі де болса заттарды айтамыз. Зат, тегінде, екі түрлі. Біреулері – көзге көрінетін, құлаққа естілетін, мұрынға иіс келетін, тілге татылатын, денеге сезілетін деректі заттар. Екіншілері – *көзге көрінбейтін, құлаққа естілмейтін, мұрынға иіс келмейтін, тілге татылмайтын, денеге сезілмейтін, адам ақылмен ғана білетін дерексіз заттар*» (Байтұрсынұлы, 1992: 199-200). Осылайша ғалым *жер, су, ай, күн, дауыс, дыбыс, ән, күй, иіс-қоңыс, дәм, ащылық, тұщылық, жылулық, суықтық* тәрізділерді деректі деп, ал *бақ, бәле, жан, өлім, ой, мінез, ұят, реніш, қуаныш* дегендерді дерексіз зат есімдер деп ажыратып көрсеткен.

Зат есімдердің лексика-грамматикалық сипатын профессор, белгілі ғалым А. Ысқақов жан-жақты баяндаған. ғалымның тұжырымы бойынша: а) абстракті (дерексіз) ұғымдар *көзбен көріп, қолмен ұстауға болмайтын, ойлау, топшылау қабілеті арқылы танылатын* сөздер, олар: *ақыл, сана, ой, ықпал, әсер, жақсылық, адамгершілік, кіріс, зұлымдық, пікір*; ә) дерексіз зат есімдер нақты зат есімдердің негізінде жасалған; б) адамның ойлау қабілеті дами келе, абстракті ұғымдардан конкретті ұғымдар да жасалады; в) осы себепті қазіргі тілдегі абстракті ұғымдарды білдіретін көп сөздердің мағыналары конкретті ұғымдармен түйісіп отырады; г) сөз мағынасының деректену және дерексіздену жолдары әрқилы және әртүрлі болады (Ысқақов, 1974: 142-143). Академиялық грамматикада берілетін анықтама төмендегіше: «*адамның тек ақыл-ой қабілетінің жәрдемі нәтижесінде ғана түсінілетін түрлі ұғымдар: наным, шама-шарық, ынсап, парық, мінез-құлық, кәде-жора, ырым, пікір, тентектік, ұялшақтық, ырыс*» (Қазақ грамматикасы, 2002: 442).

Татар тілінің зерттеушісі А.Р. Нургатинаның пікіріне қарағанда, түркологияда дерексіз зат есімдер жеке зерттелмеген, тек белгілі түркологтар М. Казем-Бектің, Н.К. Дмитриевтің, Н.А. Баскаковтың, А.Н. Кононовтың, М.З. Закиевтің, Ф.А. Ганиевтің, Д.Г. Тумашеваның, Г. Ибрагимовтың, М. Курбанғалиеваның және басқа да бірқатар зерттеушілердің еңбегінде морфология аспектісінде қарастырылған (Нургатина, 2012: 6). Шындығында да дерексіз зат есімдерді талдауға арналған жеке-дара, кешенді, жүйелі түрдегі зерттеулер жоқтың қасы, оның үстіне түркологтардың барлығы дерлік әсіресе сөзтудырушы *-лық* (варианттарымен *қоса* алғанда) форманты арқылы жасалатын дерексіз зат есімдерге кеңінен тоқталғанын байқаймыз. Профессор Қ. Жұбановтың зерттеулерінде де бұл мәселе сөзтудырушы қосымшалардың өнімділігіне қатысты талданады (Жұбанов, 2010: 379). Арнаулы зерттеу жүргізген А.Р. Нургатинаның өзі де сөзтудыру форманттары арқылы жасалған дерексіздерді ғана негізгі нысана етіп алған.

Орыс тіл білімінде еңбектер бар. Бірақ оларда да дерексіз зат есімдердің туынды тұлғалары (қосымшалар арқылы жасалғандары) көбірек айтылады. Осыған байланысты шетел ғалымы Е.С.Кубрякованың «күрделі категория ретінде сөз таптарын ажыратудың, топтастырудың принциптерін белгілеудің байырғыдан келе жатқан дәстүрі бар десек те, бұл саланың әлі түйінді тұстары бар» деуі әбден орынды (Кубрякова, 1996: 7). Шындығында да, қазақ тілтанымында сөз таптарына, оның ішінде зат есімдерге қатысты тұжырымдардың берік, ғылыми іргетасы қаланған, дей тұрсақ та тіл ғылымындағы жаңа бағыттардың әдіснамаларына сүйене отырып, әлі де болса жетілдіретін, нақтылайтын тұстары бар екендігі анық.

Нәтижелер және талқылау

Зерттеулердің негізгілеріне шолу нысанаға алынған проблеманың аса күрделі екендігін көрсетеді. Осы себепті Ұлттық корпуста дерексіз зат есімдердің метабелгіленімді нақтылау мақсатында алдымен бірнеше мәселе баяндалады:

- дерексіз зат есімдерді тану.
- дерексіз зат есімдердің топтастырылуы.

Дерексіз зат есімдерді тану. Дерексіздік – философия, психология, логика ғылымдарының негізгі аспектісі. Осы салалардың дерексіздікті ажырату, тану бойынша негізгі әдіснамаларымен

танысу негізінде біз үшін маңызды болғаны – дерексіздік деректілікке қарама-қарсы қойылып анықталады. Аса күрделі құбылысқа қатысты барлық пікірлерді ықшамдап көрсеткенде, ғалымдар «қарапайым сезімдік абстракция, қорытындылайтын абстракция, оқшаулайтын абстракция, мазмұндық абстракция деп аталатын түрлі-түрлі бөліністерді атайды. Шетелдік зерттеушілердің еңбектерінде сондай-ақ абстрактілі және нақты емес зат есімдер (отвлеченные существительные) деген де таратулар кездеседі, яғни честь, долг, отвага – абстрактілі түсініктер; ал бег, учение, выступление дегендер – нақты емес зат есімдер. Осының өзінен-ақ дерексізденудің де, дерексіздіктің де аса күрделі құбылыс екендігін аңғаруға болады. Логика, философия, психология салалары бойынша «дерексіздік дегеніміз не» дегенге анықтама да осы бөліністерге негізделеді. Сөйтіп, «дерексіздену – нысанның (заттың немесе құбылыстың) мәнді, заңдылық болып саналатын белгілерін айрықшалап көрсету мақсатында жүретін ойлау операциясы, дерексізденудің нәтижесі – дерексіз ұғымдар, мысалы, *түс, қисық, салмақ, сұлулық*» (Новоселов, 2010: 106).

Алдымен айтарымыз – А. Байтұрсынұлы мен А. Ысқақовтың анықтамалары «Қазақ грамматикасындағы» «адамның тек ақыл-ой қабілетінің жәрдемі нәтижесінде ғана түсінілетін түрлі ұғымдар» деген түсіндірмеге қарағанда, барынша нақты әрі өзара мазмұндас. Әрине, А. Ысқақовтың анықтамасы шектеулі; көзбен көріп, қолмен ұстауға болмайтын, ойлау, топшылау қабілетінен пайда болғандар ғана – дерексіздер. Оның үстіне осы еңбектердегі мәселенің анығырақ түсіндіруге болатын тілдік фактілер де шектеулі, өзара ұқсас. Бұлай деуімізге себеп – Ұлттық корпуста дерексіз зат есімдердің лексика-семантикалық метабелгіленімін анықтау мақсатында жинақталған материалдар мазмұн тұрпаты жағынан сан түрлі. Бұл ретте дерексіздік туындататын *-лық (варианттарымен қоса алғанда)* форманты арқылы жасалатын дерексіз зат есімдерге тоқталмауға да болады. Өйткені *-лық (варианттарымен қоса алғанда)* қосымшасының грамматикалық мағынасы, функционалдық қызметі, жоғарыда атап өткеніміздей, түркологияда да, қазақ тіл білімінде де әбден қарастырылған. Кезінде А. Байтұрсынұлының өзі осы формантты басқа нәрселерге өлшеу болатындығын білдіретін мағынасын ажыратқан, сөйтіп, «ай» деген сөзге *-лық* жұрнағын жалғап «айлық» дейміз, айдың өлшеу болатындығын көрсету үшін» деп жазған болатын (Байтұрсынұлы, 1992: 212-213). Кейінгі кезеңдердегі еңбектерде сөз тудыру қабілеті аса құнарлы қосымша болып саналатын «*-лық* жұрнағының (варианттарымен бірге) деректі және дерексіз заттық ұғым атауларын өнімді жасайтындығы тұжырымдалған: *белдік, мойындық, кездік, орындық; тұздық, уыздық; патшалық, ұлықтық, билік; батырлық, құпиялық, қастықтық; қажығандық, түңілгендік*» (Ысқақов, 1974: 34-35); Оралбай 2014: 211-218). Дәлелдеулер барынша анық болғандықтан, *абыройлылық, абыройсыздық, абайсыздық, абзалдық, абыржушылық, адалдық, ажарлылық, әдемілік, айбындылық, ақжарқындық, әбестік, әбігерленушілік, әсірешілдік, баққұмарлық, бақыттылық* дегендердің дерексіз зат есім тобына енетіндігі шек келтірмейді. Демек, осы типтес сөздердің сөзжасам құрылымы олардың морфо-семантикалық белгіленімін, «дерексіз» екендігін анықтауда қиындық жасамайды. Бұлар А. Байтұрсынұлынан бастап беделді зерттеушілердің еңбектеріндегі «көзге көрінбейтіндер, құлаққа естілмейтіндер, иісі сезілмейтіндер, денеге татылмайтындар, қолмен ұстауға, көзбен көруге болмайтындар, тек ақылмен ғана ажыратылатындар» делінген анықтамаға толық сәйкес келеді, сөйтіп, Ұлттық корпуста сенімді түрде «*дерексіз*» деген метабелгіленім көрсетіледі.

А. Байтұрсынұлы *дауыс, дыбыс, ән, күй, иіс-қоңыс, дәм, ащылық, тұщылық, жылулық, суықтық* дегендерді деректі зат есімдер тобына енгізген. Ал А. Ысқақовтың жіктелімінде және кейінгі еңбектердегі фактілер қатарында осы сөздер жоқ. Осы баяндалғандардан шығатын бастапқы екі қорытындыны көрсетуге болады:

– дерексіздікті тудыратын *-лық (варианттарымен бірге)* қосымшасы арқылы жасалған туынды сөздер – дерексіз (*әдемілік, адалдық, атаққұмарлық, әсірежағымпаздық, ақкөңілділік*);

– А. Байтұрсынұлының жіктелімі бойынша *жер, су, ай, күн* дегендер сияқты қолмен ұстауға, көзбен көруге болмайтын болса да, құлаққа естілетін, иісі сезілетін ұғымдар мен түсініктерді білдіретін сөздер – деректі (Байтұрсынұлы, 1992: 199-200); демек, біздің тарапымыздан жинақталған тілдік фактілер қатарындағы *ажыл (желдің гуілі), ән, әуен, әуен-саз, арпыл, әуілі (иттің үруі), ән-күй (жасынтық атау), әнұран, айтыс (өнер үлгісінің үдерісі кезінде), абхаят*

(*діни; өмір суы*), *ажар*, ажар-көрік, ажар-сымбат, *айғай, айқай, айғай-шу, айғай-сүрен, айқай-шу, айғай-думан, айқай-қиқу аят (діни), ағуа (діни; уағыз)* тәрізділер деректі зат есімдер қатарында;

– профессор А. Ысқақовтың анықтамасына сүйенсек, көзбен көріп, қолмен ұстауға болмайтын, ойлау, топшылау қабілетінен пайда болғандар, яғни *ән, дауыс, айғай, ажыл (желдің гуілі)* іспеттестер – дерексіздер;

– зерттеулерде нысананы анықтап, тануға септігін тигізетіндей тілдік фактілер аз.

Ұлттық корпуста лексика-семантикалық метабелгіленімі көрсетілетін тағы бір топ көлемді түбір және күрделі сөздер анықталды: *абырой, абырой-атақ, абырой-бедел, ағым, адам-күн, адам-сағат, ажар, айбар, айбат, айбар-қоқай, айла, айнабесін, ақиқат, ақпар, ақшам, ауа, әбігер, әдеп, әдеп-иба, әдет, әдет-ғұрып, әдиса, әділет, әдіс, әдіснама, әдіс-тәсіл, әдістеме, әжір, әзіл, әзіл-әжуа, әлем, әлеует, әл-ауқат, баға, бағыт, бақ, бақ-талай, бақыт*.

Жинақталған материал дерексіздер тобына жататын сөздердің құрылымы жағынан да күрделі екендігін көрсетеді: түбір сөздермен қатар (*атақ, әдеп, әділет*), түптөркіні араб-парсы тілдеріне барып тірелетін лексемалар (*әдиса, аят*), сөз біріктіру және сөз қасарлау арқылы жасалып, бірақ бір сыңары деректі болатын күрделі сөздер (*адам-күн, адам-сағат*), көне және жергілікті тіл ерекшеліктері (*ай-зайра, әжір, әдірет*), актуалды терминдер (*әдістеме, әдіснама, абайтану, әуезовтану*). Сонымен қатар дерексіз зат есімдердің ақиқат дүние болмысын, қайсыбір ұғымды атауы, қасиет-сапаны танытуы жағынан жинақтық мағынасы бар екендігі аңғарылады. Мәселен, айтыс – бір жағынан белгілі бір ғылым саласының термині, жанр түрі ретінде ұғымның атауы, сонымен қатар «айтысты тындап отырмын» деген сөйлемде «құлаққа естілетіндіктен» деректі мазмұнға ие деп тану керек болады.

Дерексіз зат есімдердің мағыналық ерекшеліктері. Дерексіздікті білдіретін сөздер – ең алдымен тілдің төлиесінің жеке өзінің пайымдауы мен ұлттық мәдениеттің, ұлттық философияның арасындағы тығыз сабақтастықты көрсететін, бірегей (уникалды) тілдік бірліктер. Екіншіден, материалдық заттарды атайтын деректі зат есімдерге қарағанда, ауызша сөзде және жазбасөзде де берілетін ақпараттың логикалығын, әсерлі болуын, адресатқа ықпал ету күшін арттыратын, мәтіннің басты құралы болып табылатын актуалды қолданыстағы сөздер тобы деп бағалауға болады. Өйткені осы сөздер – тобы адамның ойлау қабілетінің жемісі. Ал тілдік қарым-қатынасқа түсу когнитив санадағы үдерістерге байланысты екендігі белгілі. Бұл жөнінде Ұлт ұстазы – А. Байтұрсынұлы былай дейді: «Ойлау екі түрлі: адам ойлағанда иә нәрсеге тиісінше ойлайды, иә көңілінің түйісінше ойлайды. Нәрсе түрлі сипатты болады. Ол сипаттарының біреулері бойына біткен сипат болса, екіншілері адамның қосқан, таңған сипаттары болады (Байтұрсынұлы, 1991: 394).

Дерексіз зат есімдер мағынасы жағынан ақиқат дүниені, қоршаған ортаның, материалдық заттардың күллі сипатынан, оларға адамның қарым-қатысынан туындайтын құндылықтарды, қасиет пен сапаны ұлттық философия деңгейінде, ұлттық мәдениет, ұлттық психология, әлеуметтік көзқарас тұрғысынан бағалайды, сөйтіп, ақиқат дүниенің барлық ерекшеліктерін сипаттап береді.

Мәселен, *абырой, әдеп, әдет, иба, әжір (көне)* ұлттың рухани мәдениетінен бастау алатын құндылықтардың қатарына жатады. *Абзалдық, әдептілік, әдемілік, айбындылық, ақжарқындық, адалдық, ажарлылық, ақкөңілділік, айтыскерлік, айтысқыштық* әлеуметтік баға берудің жағымды жағы болса, *абыройсыздық, абайсыздық, әбестік, әсірешілдік, айлакерлік, әсірежағымпаздық, баққұмарлық* бағалаудың жағымсыз жағы болып табылады, ал *абыржушылық, әбігерленушілік* тәрізділер әрекет нәтижесі; *әлеует, әл-ауқат* – сапаның деңгей көрсеткіштері. Осылайша дерексіздердің ең негізгі интеграл мағыналарын құндылық, бағалау, сапаның деңгей көрсеткіштері деп анықтауға болады.

Дерексіз зат есімдердің лексикалық метабелгіленімінің үлгілері. Ұлттық корпуста, тұтастай алғанда, сөзді лексикалық семантикалық метабелгілеу, метасуреттеу, метамәлімет беру өте маңызды әрі күрделі. Өйткені әрбір төл сөз – мәдени-ұлттық код. Қазақ халқының мәдени-ұлттық коды – ұлт болып қалыптасқан кезеңнен бастап халықтың атау беру, образ жасау, баға беру сияқты стереотиптері сөздің бойына жинақталады. Осындай күллі ақпаратты жеткізудің, сақтап қалудың маңызы зор. Профессор Э.Д. Сүлейменованың көрсетуінше, жалпы Ұлттық корпустың жасалуы «тілді зерттеудің күшті қаруы ғана емес, сондай-ақ жаңа идеология, ол тілдің нақты

қолданылуын зерттеуге, корпусстық тілдік жоспарлауды жүзеге асыруға ғана емес, сонымен бірге қазақ әдеби тілін нығайтуға көмектеседі (Сүлейменова, 79). Әрине, бұл ретте түрлі лексикографиялық еңбектер, әсіресе қазақ сөзі түгенделген Қазақ әдеби тілінің түсіндірме сөздік [Орф. Сөздік, Түс сөздік] айрықша орын алады. Дегенмен заманауи технология ақпарат алу мен ақпарат берудің күшті құралы болып отырған қазіргі кезеңде Ұлттық корпус – «бұл тіл мамандары мен лексикографтардың көптеген ұрпақтарының еңбегімен жасалған сөздіктер мен грамматикаларды қоса алғандағы мүмкіндіктерінен асып түсетін тіл туралы тамаша, бірегей, жаңаша анықтама» (Сүлейменова, 2011: 78). Әсіресе қазіргі жаһандану заманының негізгі қарым-қатынас құралы болып келе жатқан өзге тегеурінді тілдердің қатарында ұлт тілінің өміршеңдігін сақтап қалу, толық әлеуетін таныту ісінде әрбір сөздің семантикалық сипатын метабелгілеу өте маңызды. Лексика-семантикалық метабелгіленім әрбір сөздің мағынасын ашу арқылы тіл мен ұлт тарихының, тіл мен ұлт мәдениетінің, тіл байлығы мен сөздің функционалды қызметінің арасындағы байланысты танытады, тілді қолданушының тіл байлығы жөніндегі ақпаратын кеңітеді. Бұл жөнінде ғалым А. Фазылжан нақ тұжырым жасайды: «раскрытие этих культурных кодов, сокрытых в этномаркированных (лингвокультурологических, неэквивалентных, лингвокогнитологических и др.) языковых единицах имеет не только чисто научную значимость, а также высокое практическое значение для казахской этноязыковой общности в целях цементирования его идентичности, а также сохранения духовной безопасности и укрепления иммунитета национальной культуры и духа против вестернизации, девальвации духовных ценностей. И именно корпус как инновационно-информационная открытая система, доступная в онлайн-режиме, предоставляющая пользователю массив казахских аннотированных текстов, был бы мощным и эффективным проводником таких – лингвокультурологических знаний, сокрытых в культурной семантике языковых единиц. раскрытие этих культурных кодов, сокрытых в этномаркированных (лингвокультурологических, неэквивалентных, лингвокогнитологических и др.) языковых единицах имеет не только чисто научную значимость, а также высокое практическое значение для казахской этноязыковой общности в целях цементирования его идентичности, а также сохранения духовной безопасности и укрепления иммунитета национальной культуры и духа против вестернизации, девальвации духовных ценностей. И именно корпус как инновационно-информационная открытая система, доступная в онлайн-режиме, предоставляющая пользователю массив казахских аннотированных текстов, был бы мощным и эффективным проводником таких – лингвокультурологических знаний, сокрытых в культурной семантике языковых единиц» (Фазылжан, 2016: 103).

Демек, Ұлттық корпус – тіл дамуының барлық кезеңдеріндегі тіл туралы мәлімет жинақталатын, нақты анықтамалар (белгіленімдер) арқылы реттелген, теңгерімге түскен тілдік бірліктердің ерекше қазына-қоры.

Ұлттық корпусстың әлемдік тәжірибесіне қарағанда, метабелгіленім немесе метасуреттеу – сөздің мәнмәтіннен тыс та, дискурс ішіндегі де барлық табиғатын танып-білуге айрықша көмек көрсететін, корпусстық лингвистика саласының негізгі түсінігі. Метабелгіленім мәтінге қатысты бүкіл дереккөзді қамтиды, мәтіннен тыс берілетін метасуреттеулер сөздің құрылымдық сипаттамасын ашып береді. Бұл атрибуттар, сөз жоқ, маңызды.

Ұлттық корпуста дерексіз зат есімдерді метабелгілеу күрделі. Біріншіден, лексикалық метабелгіленім тілді пайдаланушыларға сөздің негізгі мағынасынан толық хабардар етуі керек. Бұл жағынан алғанда, түсіндірме сөздіктің мүмкіндіктері кең. Ал Ұлттық корпусстың құрылымдық талаптары бойынша метабелгіленім барынша қысқа, әрі нақты болуы керек. Қазақ корпусстық лингвистикасының негізін қалаған профессор А. Жұбанов пен профессор А. Жанабекова белгі-код терминін қолданған (Жұбанов, Жанабекова, 2016). Жалпы, *код* термині информатика саласында ақпарат беретін сан алуан символдардың шартты таңбасы деп түсіндірілетіні белгілі. Демек, лексикалық-тақырыптық метабелгіленімді – белгі-кодты беруде қазақ сөзінің күллі мағынасын жиынтықтап беретін сөз алынуы тиіс. Сонымен қатар бір тақырыптық топқа енетін тілдік бірліктердің метамәліметі әртүрлі болуы да мүмкін. Сөзтудырушы *-лық* (варианттарымен *бірге*) форманты арқылы жасалған дерексіз зат есімдерге ықшам метабелгіленім беру мұндайда жеңіл: өйткені осы қосымшаның өзі дерексіз зат есім жасайды; түбір сөздің өз мағынасы да метабелгіденімді анықтап береді. Мысалы, *адалдық, ақкөңілдік, әдемілік, ажарлылық, әдептілік,*

әдепсіздік сөздерін *қасиет/сапа; жағымды /жағымсыз* деген метабелгіленім арқылы шектеуге болады. Дегенмен, екіншіден, бірыңғай мағыналас (интеграл мағыналас) дерексіз ұғымдардың атауларының өзіне әртүрлі метабелгіленім таңдау қажет болады. Өйткені дерексіз зат есімдердің ауқымды тобы ұлттық мәдениетке тән рухани құндылықты, қасиет пен сапаны, психологиялық, эмоциялық, экспрессивтік, әлеуметтік жай-күйді, мағына арқылы танылатын деңгей көрсеткіштерін, әртүрлі бағалауды білдіреді. Шын мәнінде, әсіресе дерексіз зат есімдердің метабелгіленімін анықтауда дереккөздердегі (түсіндірме және нормативті сөздіктердегі, жазба нұсқалардағы) қолданысын зер сала отырып, стилдік тарамдалуына, ұғымдық аппаратына шығармашылық ізденіспен қараудың маңызы зор. А. Жұбанов пен А. Жанабекова қазақ тілі мәтіндерін туындату моделінде қолданылатын зат есімнің семантикалық топтарын ақиқат дүниенің сегменттеріне ажыратады. Олардың қатарында ғалымдар көрсеткен *жалпыфилософиялық ұғымдар, психологияның негізгі ұғымдары, адам және оның әлемі, адамдардың арақатынасына қатысты ұғымдар* (Жұбанов, Жанабекова, 2016: 149-150) деген семантикалық топтар дерексіз зат есімдерге тікелей қатысты.

Әділет сөзі – ақиқат дүниенің сегменті. Бұл сөзге берілген анықтама төмендегіше: «әділет [ар. *عدالة*] зат. қоғ.-әлеум. Қоғам өміріндегі адамдық қарым-қатынас, заң мен тәртіп, құқықтар мен міндеттер, қоғамдық, табиғи мүліктің бөлінісі сияқты т.б. әлеуметтік маңызды тіректердің тұрақты қалыптасқан ахлақ нормаларына сәйкестігі» (Қазақ әдеби тілінің сөздігі, 2011). Сөз жоқ, түсіндірме сөздің мағынасын анық, нақты көрсеткен. Алайда метабелгіленім үшін «ақиқатқа сәйкестік» анықтамасын (барлық түсіндірмені топтастыратын интеграл мағына) ғана беруге болады.

Әдеп сөзі – стилдік тарамдалу жағынан алғанда, әрі қоғамдық-саяси, әрі ұлттық психологиялық, ұлттық философиялық, әрі әлеуметтік термин; адам және оның әлемі, адамдардың арақатынасына қатысты іргелі ұғымдардың бірі. «Белгілері бір халықтың әдет-ғұрпында тұрақтанып қалыптасқан этикалық тәртіп» (Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі, 1997). Жалпы қоғамға ортақ әдеп нормалары бар, жеке адамның өзінің де әдеп нормасы деп танытын қағидалары болады. *Әдеп* ұғымы, тұтастай алғанда, адамдардың мінез-құлқын реттеуші ережелердің жиынтығы. Ал *әдеп-иба*, Түсіндірме сөздіктегі дереккөздерге қарағанда, көбінесе ортаға түскен жеке адамның тарапынан танылатын норма. *Есенейге: – Сен зой, өз үйіңде Есенейсің! Күйеу дегеннің әдеп-ибасынан хабарың жоқ, – деді (Ғ. Мүсірепов)* (Қазақ әдеби тілінің сөздігі, 2011) деген сөйлемде өзара байланысқан күрделі сөздегі мағыналардың ұйымдасуы жеке адамның ортадағы статусына қатысты норманы анықтайды. Бұл мағынаға *иба* сөзі тірек болады; «*Иба – адамның мінезінің әдеп сақтап, ізет етуін, ұялу сезімін білдіретін ұнамды әрі жағымды қасиетін білдіретін ерекшелігі* (Жарықбаев, 2006: 37). Яғни *әдеп* нормалар жиынтығы болса, *иба* – жеке адамның ерекшелігі; жалпыға ортақ ізгілік нормасы, демек, екі лексеманың мағынасы ұлттық мәдениетке, ұлттық этикаға негізделген. Сондықтан өзара интеграл мағыналас осы анықтамаларды негізге ала отырып, корпустың *әдеп, әдеп-иба* сөздері үшін Ұлттық корпуста ортақ ықшам түрдегі, нақты лексикалық анықтаманы (*құндылық*) шығаруға болады.

Дерексіздікті білдіретін сөздердің метабелгіленімі негізінен: а) қасиет, ә) сапа; б) құндылық; в) жағымды / жағымсыз; г) деңгей көрсеткіштері арқылы анықталады. Дегенмен тілдің қазіргі төлиесінің тіл байлығы жөніндегі ақпарат өрісін кеңейту, тіл байлығын таныту мақсатында кейбір көне, сирек қолданыстағы сөздердің, түптөркіні кірме сөз болып келетіндердің, әдеби тілге ене бастаған, көркем туындыларда қолданылатын жергілікті тіл ерекшеліктерінің ішінара синонимін, кей реттерде барынша ықшам түсіндірмесін беру қажет. Мәселен, *АЙ-ЗАЙРА – төл/көне; мифологиялық термин; фантастикалық ұғым*; мағынаны дәл көрсету үшін микротобы ретінде *періште* сөзі беріледі. *ӘЖІР төл / көне / жерг.*; стилдік таралымы әлеуметтік деп анықталады; рухани мәдениет, құрмет сөзімен мағыналас; алайда негізгі мағынасын ашатын лексема – *разылық*. Сол сияқты *ӘБЖІЛДІК* сөзі де *жағымды /ширақтық* деген метабелгіленімді, яғни жағымды қасиетті танытатын актуалды, концептуалданған синонимді (ширақтық) беруді қажет етеді. Бұған себеп – көркем шығармаларда және көсемсөзде қолданысқа түсе бастағанына қарағанда, *әбжілдік* жергілікті тіл ерекшеліктері қорынан әдеби нормаға ене бастаған сөздердің қатарында деп танымыз.

Талқылаудың нәтижесінде Ұлттық корпуста «көзбен көруге, қолмен ұстауға болмайтын» ұғымдарды атайтын дерексіз зат есімдер топтастырылған үлгі ұсынылады.

1-кесте – Дерексіз зат есімдердің лексикалық метабелгіленімінің көрінісі

Дерексіз зат есім	Лексикалық қабаты	Терминдік қолданысы	Тақырыптық-семантикалық тобы	
			Макротоп	Микротоп
абырой	төл	әлеум.	құндылық	жағымды бедел
алабауыр	төл	түйешар. вет.	мал ауруы	індет
ай-зайра	төл, көне	миф.	фантастика	періште
айла-қулық	төл	әлеум. психол.	қасиет әрекет	жағымсыз
аңызқ	төл	табиғат	құбылыс	аптап жел
әдемілік	төл	әлеум. психол.	құндылық	сапа деңгей көрсеткіші
әдеп	төл	мәд. этика	рухани мәдениет	құндылық
әдепсіздік	төл	қоғ.-саяси психол. әлеум.	қасиет	жағымсыз
әдиса	төл	психол. поэт.	сапа	құпия сыр
әділет		әлеум. психол.	құндылық	ақиқатқа сәйкестік
әдіснама	төл	пед. оқу-ағарту ғылым	жүйе	әдіс-тәсілдер жүйесі
әлеует	төл	қоғ.-саяси әлеум.	сапа	деңгей көрсеткіші
әл-ауқат	төл	қоғ.-саяси әлеум.	сапа	деңгей көрсеткіші
ән	төл	мәд. муз.	рухани мәдениет	Жанр
әуезовтану	төл	әдеб.	ғылым	сала
байғазы	төл	этн. мәд.	ұлттық мәдениет дәстүр	Жоралғы
бақыт	төл	филос.	жай-күй сапа	жағымды деңгей көрсеткіші
баққұмарлық	төл	психол	қасиет	жағымсыз

Қорытынды

Адамның ойсанасында қоршаған орта жөнінде ақпарат жинақталады, сақталады және өңделеді, ал өңделу процесі тіл қолданысқа түскен кезде жүріп отырады, адамның ойсанасындағы тілдік бірліктің семемасы немесе семасы да қайта құрылады. Ақпаратты логикалық тұрғыдан анық, адресіне ықпалды жеткізу мүддесінде ойсанадағы бар сөз «прототип» ретінде алынады; бұл жаңа сөз ойлап тапқаннан гөрі, басқа тілдің сөзін қолданғаннан гөрі әсер туғызу, ықпал ету үшін ыңғайлы болады. Осындай күрделі құбылыс әсіресе дерексіз зат есімдерге қатысты. Сондықтан деректілікті білдіретін зат есімдерге қарағанда, дерексіз ұғымдарды метасуреттеу философия, психология, логика, психоллингвистика, тілтаным салаларының әдіснамалары арқылы зерттеу елегінен өткізуді қажет етеді. Сонымен қатар әлемдік лингвистикадағы, қазақ тіл біліміндегі

зерттеулер дерексіздікті білдіретін тілдік бірліктердің әлі де болса тереңірек қарастырылатын мәселелері бар екендігін көрсетті. Мәселен, «ойлау, топшылау қабілеті арқылы танылатындар», «адамның тек ақыл-ой қабілетінің жәрдемі нәтижесінде ғана түсінілетін түрлі ұғымдар», мазмұндық абстракциялану, сезім абстракциясы, қорытындылаушы абстракциялану тәрізді анықтама-бөліністердің нақты түйіні, эмпирикалық дәлелденуі әлі де айқын емес. Бұл ретте дерексіз ұғымдарды білдіретін түрлі лексемалардың стилдік қолданысы, макроптоптық және микроптоптық мағыналарының жинақталып, Ұлттық корпуста берілуі, біріншіден, тіл мен мәдениеттің арасындағы сабақтастық, сөз мағынасының күрделілігі туралы мәліметті қамтып, тілді қолданушының лингвистикалық өрісін кеңейтеді, қазақ тілінің байлығына тұшындырады. Сонымен қатар Ұлттық корпуста әр сөздің лексика-семантикалық мағынасының ашылуы әсіресе білім беру жүйесінде, лексика-грамматикалық минимум, басқа да лингводидактикалық база жасауда айрықша маңызды дерекқор болып саналады.

Зерттеу ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым Комитетінің 2022-2023 жылдарға арналған BR11765619 «Мемлекеттік тілдің ақпараттық-инновациялық базасы ретіндегі қазақ тілінің ұлттық корпусын әзірлеу: ғылыми-зерттеу және оқыту интернет-ресурсы» деп аталатын бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру аясында әзірленді.

Әдебиеттер

- Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. (2008) Словарь социолингвистических терминов / Сүлейменова Э. және т.б. – Астана. «Арман-ПВ» баспасы, 2008 – 392 б.
- Байтұрсынов А. (1991) Ақ жол: Өлеңдер мен тәржімелер, публ. Мақалалар және әдеби зерттеу / Құраст. Р.Нұрғалиев. – Алматы: Жалын, 1991. – 464 бет.
- Байтұрсынов А. (1992) Тіл тағылымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері). – Алматы, 1992. – 448 б.
- Жарықбаев Қ.Б. (2006) Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік словарь баспасы, 2006. – 387 б.
- Жұбанов А.Қ., Жаңабекова А.Ә. (2016) Корпустық лингвистика – Алматы: «Қазақ тілі» баспасы, 2016. – 336 б.
- Жұбанов Қ. (2010) Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2010. – 608 бет.
- Кубрякова Е.С. (1996) Когнитивный взгляд на природу частей речи // Словарь. Грамматика: сб. ст. – М.: Ин-т рус. языка им. В.В.Виноградова, 1996. – С. 218-224.
- Қазақ әдеби тілінің сөздігі. (2011) 2 т. – Алматы, 2011.
- Қазақ грамматикасы. (2002) Фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис. – Астана, 2002. – 784 б.
- Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі. (1997) – Алматы: "Сөздік-Словарь". 1997.- 368 б.
- Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік (2000) // Жалпы редакциясын басқарған п.ғ.д., профессор А.Қ. Құсайынов. 31 томдық. – Алматы, Рауан, 2000 (Философия және саясаттану- 23-том; Мәдениет және өнер – 26-том; Әскери іс – 12-том; Заңтану – 30-том; Әдебиет және лингвистика – 27-том; Іс жүргізу және мұрағат ісі – 29-том).
- Новосёлов М.М. Абстракция (2010) // Новая философская энциклопедия: в 4 т. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Мысль, 2010. — 2816 с.
- Нургатина А. Р. (2012) Абстрактные имена существительные в татарском языке: автореф. дисс. канд. филол. наук. – Казань, 2012. – 27 с.
- Оралбай Н., Құрманәлиев К., Балтабаева Ж. (2014) Қазақ тілінің сөзжасамы: оқулық. – Алматы: Инжу-Маржан баспаханасы, 2014. – 290 б.
- Орфографиялық сөздік. (2013) Алтыншы басылым / Құраст.: Уәли Н., Күдерінова Қ., Фазылжанова А., Исаева Ж., Әміржанова Н., Әмірбекова А. – Алматы: «Дәуір» баспасы, 2013. – 720 б.
- Сүлейменова Э.Д. (2011) Қазақ тілі үшін ұлттық корпус керек пе? // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – №1(131). 2011. – 76-79 бет.
- Тіл білімі сөздігі. (1998) – Алматы, Ғылым: 1998. – 544 б.
- Фазылжан А. (2016) Национальный корпус казахского языка как инновационно-информационная база государственного языка (об особенностях и задачах первого этапа разработки и создания). // ALATOO ACADEMIC STUDIES. – Научный журнал Международного университета Ала- тоо. – 2016. – №3 – 103-109 с.
- Ысқақов А. (1974) Қазіргі қазақ тілі: жоғарғы оқу орындарының филология факультеттеріне арналған оқулық. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 1974. – 407 б.

References

- Aleumettik lingvistika terminderingin sozdigi (2008) [Dictionary of social linguistics terms]. Astana. 2008. 392 p. (in Kazakh-Russian)
- Baiursynov A. Aq jol: Olengder men tarjimeler, publ. maqalalar jane adebi zertteu (1991) [The White Road: poems and poems, journalistic articles and literary research]. Almaty. 1991. 464 p. (in Kazakh)

- Bartursynov A. Til tagylymy (1992) [Language lessons]. Almaty. 1992. 448 p. (in Kazakh)
- Jaryqbaev Q.B. Jantanu ataularynyng tusindirime sozdigi (2006) [Explanatory Dictionary of names of Soul studies]. Almaty. 2006. 387 p. (in Kazakh)
- Jubanov A.Q., Jańabekova A.A. Korpustyq lingvistika (2016) [Corpus linguistics]. Almaty. 2016. 336 p. (in Kazakh)
- Jubanov Q. Qazaq tili jonindegi zertteuler (2010) [Research on the Kazakh language]. Almaty. 2010. 608 p. (in Kazakh)
- Kýbriakova E.S. Kognitivnyi vzgliad na prirodu chastei rechi (1996) [Cognitive view of the nature of parts of speech]. Moscow. 1996. P. 218-224.
- Qazaq adebi tilining sozdigi (2011) [Dictionary of the Kazakh literary language]. Almaty. 2011. (in Kazakh)
- Qazaq grammatikasy. Fonetika, sozjasam, morfologiya, sintaksis (2022) [Kazakh grammar: phonetics, word formation, morphology, syntax]. Astana. 2002. 784 p. (in Kazakh)
- Qazaq dasturli madenietining entsiklopediyalyq sozdigi (1997) [Encyclopedic Dictionary of Kazakh traditional culture]. Almaty. 1997. 368 p. (in Kazakh)
- Qazaqsha-oryssha, oryssha-qazaqsha terminologiyalyq sozdik (2000) [Kazakh-Russian, Russian-Kazakh terminological dictionary]. Almaty. 2000. (in Kazakh-Russian)
- Novoselov M.M. Abstraktsiya (2010) [Abstraction]. Novaya filosofskaya entsiklopediya [The New Philological Encyclopedia]. Moscow. 2010. — 2816 p.
- Nurgatina A.R. Abstraktnye imena suestvitelnye v tatarskom yazyke (2012) [Abstract nouns in the Tatar language]. Kazan. 2012. 27 p.
- Oralbay N., Qurmanaliev K., Baltabaeva J. Qazaq tilining sozjasamy: oqulyq (2014) [Word formation of the Kazakh language: textbook]. Almaty. 2014. 290 p. (in Kazakh)
- Orfografiyalyq sozdik (2013) [Spelling dictionary]. Almaty. 2013. – 720 p. (in Kazakh)
- Suleimenova E.D. Qazaq tili úshin ulttyq korpýs kerek pe? (2011) [Do you need a national corpus for the Kazakh language?]. QazUU habarshysy. Filologiya seriyasy [Bulletin of KazNU. Philological series]. 2011. No1 (131). P. 76-79. (in Kazakh)
- Til bilimi sozdigi (1998) [Dictionary of linguistics]. Almaty. 1998. 544 p. (in Kazakh)
- Fazyljan A. Natsionalnyi korpus kazahskogo yazyka kak innovatsionno-informatsionnaya baza gosudarstvennogo yazyka (ob osobennostyah i zadachah pervogo etapa razrabotki i sozdaniya) (2016) [The national corpus of the Kazakh language as an innovative information base of the state language (about the features and tasks of the first stage of development and creation)]. ALATOO ACADEMIC STUDIES. 2016. No.3 P. 103-109. (in Russian)
- Ysraqov A. Qazirgi qazaq tili (1974) [Modern Kazakh language]. Almaty. 1974. 407 p. (in Kazakh)